

AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för kultur-, religions- och utbildningsvetenskap

Sorgearbete i förskolan

Hur pedagoger stödjer barns bearbetning av sorg
efter förlusten av en förälder

Angelica Karlsen och Helene Ling

2012

Examensarbete, Grundnivå (kandidatexamen), 15 hp
Pedagogik
Lärarprogrammet

Handledare: Åsa Carlsson
Examinator: Peter Gill

Karlsen, Angelica & Ling, Helene (2012). Sorgearbete i förskolan – Hur pedagoger stödjer barns bearbetning av sorg efter förlusten av en förälder. Examensarbete i pedagogik. Lärarprogrammet. Akademin för utbildning och ekonomi. Högskolan i Gävle.

Abstrakt

Tidigare forskning visar att barn, efter förlusten av en förälder, mår bra av att komma tillbaka till rutinerna i förskolan, där barnet hela tiden ges möjlighet till lek, något som är en central del i barnets bearbetning av sorgen.

Vårt syfte med studien är att ta reda på hur förskolan uppfattar att de arbetar med och stödjer, samt tror att de skulle arbeta och stödja, barn som förlorat en förälder. Vi vill även ta reda på vilken hjälp de kan ta in om pedagogernas stöd och kunskap inte räcker till. Slutligen vill vi se om det finns handlingsplaner för situationer som dessa i förskolorna.

I studien använde vi oss av empiriska undersökningar i form av informella intervjuer. Urvalet bestod av fem pedagoger på olika förskolor i en kommun. Tre av dessa pedagoger har, i sitt arbete, mött ett barn som förlorat en förälder.

Resultatet visar på att pedagoger anser att leken är en viktig del i barns bearbetning, men att det måste vara barnet som tar initiativet till denna lek och även till samtal kring förlusten. Resultatet visar även på att alla pedagoger ställde sig positiva till att ta in extern hjälp till barnet, men att kunskapen om vart man kan få denna hjälp ifrån inte var tillräcklig. Inte alla förskolor i studien har handlingsplaner för hur de skall gå tillväga om ett barn mister en förälder.

Nyckelord: Bearbetning, Förskola, Handlingsplan, Lek, Sorg

Abstract

Previous research shows that, after the loss of a parent, the child's wellbeing is enhanced if the child gets back to pre-school, where the children all the time are given the opportunity to play, which is a central part of the child's processing of grief.

Our purpose of this study is to find out how the pre-school perceive the way they work and support, and how they think they would work and support, children who has lost a parent. We also want to find out what help they can bring in when the teachers' support and knowledge is not enough. And finally we want to see if there are plans for situations like these in pre-schools.

In this study, we used empirical research in the form of informal interviews. We randomly selected five teachers in different pre-schools in the municipality. Three of these teachers have worked with a child who has lost a parent.

The results show that teachers believe playing is an important part of a child's grief process, but it must be the child who takes the initiative to play and also to talk about their loss. The results also shows that all the teachers were positive of bringing in outside help for the child, but that the knowledge of where to get this help from was not sufficient. Not all pre-schools in the study have plans for how to proceed if a child loses a parent.

Keywords: Grief, Grieving process, Intervention plan, Play, Preschool

Förord

Vi vill härmed ta tillfället i akt att tacka alla de personer som, frivilligt och ofrivilligt, varit inblandade i detta arbete.

Speciellt tack till vår handledare Åsa för snabba svar på våra dumma frågor och till de pedagoger som ställt upp med att svara på våra frågor, trots att jobbiga känslor rivits upp.

Vi vill även passa på att tacka våra älskade familjer som stått ut med oss, trots alla kvällar och helger vi varit okontaktbara och ägnat åt att läsa böcker och skriva texter.

Alla våra underbara klasskamrater, tack! Tack för allt stöd, alla råd och all den peppning som förekommit på ”vår” sida på det sociala mediet, under hela utbildningens gång.

Det allra största tacket vill vi dock rikta till alla de härliga barnen ute på våra VFU-förskolor som så ofta fått oss påmindas om varför vi uthärdat denna, inte alla gånger underbara, utbildning!

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.2. Syfte	1
1.3 Frågeställningar	1
2. Tidigare forskning	2
2.1 Sorg hos barn	2
2.2 Lek och skapande läker	3
2.3 Förskolans roll	4
2.3.1 Förskolan blir en fristad	4
2.3.2 Att ta in extern hjälp	4
2.3.3 Betydelsen av handlingsplaner i krissituationer	5
2.4 Sammanfattning	6
3. Metod	7
3.1 Val av metod	7
3.1.1 Intervjuer	7
3.1.2 Ljudupptagning	7
3.1.3 Transkribering	8
3.2 Undersökningsgrupp.....	8
3.2.2 Bortfall	8
3.3 Genomförande	8
3.4 Etiska överväganden	9
3.5 Reliabilitet och Validitet	10
4. Resultat	10
4.1 Informanter.....	10
4.2 Förskolans bemötande av barn som mist en förälder.....	10
4.2.1 Den första kontakten med de drabbade efter dödsfallet	11
4.2.2 Det sörjande barnet kommer tillbaka till förskolan.....	11
4.2.3 Leken läker.....	12
4.3 Handlingsplanen i förskolan	12
4.3.1 Existerar handlingsplaner i förskolan?	12

4.3.2 Utvärdering av handlingsplan	13
4.4 Att ta in extern hjälp	13
5. Diskussion av resultaten	14
5.1 Resultatdiskussion	14
5.1.2 Förskolan	14
5.1.3 Leken läker	14
5.1.4 Handlingsplan	15
5.1.5 Extern hjälp	16
6. Avslutande diskussion	16
6.1 Hur arbetar förskolan med barn som mist en förälder?	16
6.1.2 Finns det någon handlingsplan i förskolan för hur pedagoger går tillväga efter att ett barn förlorat en förälder?	17
6.1.3 Har pedagoger i förskolan en kännedom om vart man kan vända sig för att få hjälp med stöd till barnet som förlorat en förälder?	17
6.2 Metoddiskussion	17
6.2.1 Reliabilitet och Validitet	18
6.3 Vidare forskning	18
Litteraturförteckning	20
BILAGA 1 - Missivbrev	
BILAGA 2 – Intervjufrågor till pedagoger	
BILAGA 3 – Intervjufrågor till pedagoger	
BILAGA 4 – Utdrag ur handlingsplan	

1. Inledning

Föreställ dig en kall och mörk februarimorgon. Frukostbordet på förskolan har precis intagits av en grupp glada, hungriga barn och deras två pedagoger när telefonen ringer. En av pedagogerna går för att svara. När hon kommer tillbaka står hon tyst och tittar på den andra pedagogen. Hon för henne åt sidan och viskar chockat: Kalles mamma körde av vägen igår. Hon överlevde inte.

Denna studie handlar om just detta. Hur förskolan bemöter och hjälper barnet efter förlusten av en förälder. För ett barn är detta oftast en djup tragedi oavsett om dödsfallet varit sjukdoms betingat eller skett plötsligt. Barn är individer som alla reagerar olika på sorg (Allen Heath och Vaughan Cole, 2012). Läroplanen för förskolan (Lpfö98, 1998, rev. 2010) pekar på att arbetslaget i förskolan skall kunna erbjuda de barn som befinner sig i svårigheter särskilt stöd och stimulans. Syftet med studien är att ta reda på hur förskolan hjälper barnet att ta sig igenom den svåra sorgen efter förlusten av en förälder. Ibland kan det hända att barnet fastnar i sorgen. Dyregrov (2007) syftar då till personlighetsförändringar hos barnet eller att sorgen aldrig dämpas och menar då att det kan vara nödvändigt att ta in utomstående hjälp, exempelvis en lekterapeut. Med denna studie ville vi även se till hur pedagoger anser sig ha kunskap om barn och dess bearbetning av sorg och med detta se vilka vägar som finns att gå om man, som pedagog, inte tror sig kunna hjälpa barnet vidare i dess bearbetning. Cleve (2002) nämner en nytexaminerad pedagog som talar om ett möte med ett barn som mist en förälder och som anser att hon saknade den kunskap som hon ansåg krävdes för att hjälpa barnet genom denna svåra händelse.

Då pedagoger står inför en svår situation, som när föräldern till ett barn i förskolan avlidit, menar Aspiranti, Pelchar, McCleary, Bain och Foster (2011) att det är lätt att det uppstår ett visst kaos bland pedagogerna och att det i det läget är extremt värdefullt att ha en handlingsplan att ta fram. I studien ville vi därför även undersöka om förskolorna har handlingsplaner över hur man agerar om ett barn mister en förälder, samt se hur pedagogerna upplever dessa eventuella handlingsplaner.

1.2. Syfte

Syftet med denna studie är att undersöka samt få en insikt i hur ett antal pedagoger uppfattar, samt tror att de skulle arbeta, för att stödja och handleda barn, som är i sorg efter förlusten av en förälder. Vi vill även undersöka om det finns handlingsplaner i förskolorna som kan leda pedagogerna genom detta arbete, samt ta reda på om pedagogerna vet var de kan vända sig för att ta in ytterligare hjälp.

1.3 Frågeställningar

- Hur arbetar förskolan med barn som mist en förälder?
- Finns det någon handlingsplan i förskolan för hur pedagoger går tillväga efter att ett barn förlorat en förälder?

- Har pedagoger i förskolan kännedom om vart de kan vända sig för att få hjälp med stöd till barnet som förlorat en förälder?

2. Tidigare forskning

En förälders bortgång kan medföra stora förändringar i ett barns tillvaro, men framförallt kan det lämna barnet med en stor saknad av någon som kanske givit det ändlös kärlek.

Nedan följer en presentation av litteratur och handlingsplaner som behandlar barns bearbetning av sorg, hur förskolan kan hjälpa barnet samt hur vikten av handlingsplaner i förskolan.

2.1 Sorg hos barn

Sorgen är lika unik som varje individ (Allen Heath och Vaughan Cole 2012, Tamm 1986); inget dödsfall är det andra likt. Barnet blir ensamt i sin sorg, då relationen till den avlidne var särskild för just det barnet (Tamm, 1986). Smärtan efter ett dödsfall blir större desto närmare barnet stod den avlidne (Allen Heath och Vaughan Cole, 2012), men även den sörjandes ålder, hur dödsfallet skedde och vilket stöd som finns att tillgå har betydelse för sorgprocessen (Tamm, 1986).

Även de minsta barnen kan känna oerhörd saknad efter en mycket viktig och nära person som försvunnit från deras liv (Andersson, 1995). Cleve (2002) berättar om att det finns lite kunskap om just de minsta barnens sorg, då man förväntar sig att de inte märker av förlusten. Cleves (2002) egna erfarenheter är att barn minns personen med både kroppen och själen och därför ska man inte glömma bort deras sorgprocess. De lite äldre barnen på förskolan har det lite lättare att bli förstådda eftersom de kan använda orden för att uttrycka sina känslor och sin sorg (Tamm, 1986). De flesta barn har mycket svårt med att uttrycka sig själva i en situation där de har förlorat en förälder (Ayyash-Abdo, 2001). Man skall inte vänta på att barnet ska börja öppna sig och prata, det vill säga att man inte ska tro att barnet inte sörjer för att de inte finner orden (Jewett Jarratt, 1996).

Genom att se när andra sörjer och genom egna erfarenheter av besvikelser lär sig barn att sörja (Jewett Jarratt, 1996). Det är vanligt att barn tror att de gör andra obekväma om de visar sin egen sorg, därför kan barn hålla inne med sin egen sorg (Ibid.). Barn lever med hoppet om att den döde föräldern ska komma tillbaka. Detta är ett sätt för barn att förstå vad som händer i dess sorg, något som kan få de i omgivningen att tro att barnet inte har förstått vad det är som har hänt (Dyregrov, 2007).

Barn under fem år ser inte döden som något permanent, och använder gärna ordet död i sina lekar utan att förstå dess fullständiga mening (Dyregrov, 2007). Dyregrov (2007) nämner även att barn i fem- och sex års ålder börjar få en bättre förståelse av vad döden egentligen innebär. När ett barn i förskoleåldern får kännedom om att dess förälder har gått bort hastigt eller efter en lång tids sjukdom kan barnets reaktioner förvåna omgivningen (Ibid.). Det finns barn som inte alls visar sig vara ledsna, de låter allt gå på autopilot, menar Dyregrov (2007)

och förklarar att det är barnets sätt att tillse sina känslor, som är under utveckling och situationen lämnar barnet med så mycket att bearbeta att de bromsar sina emotioner.

Skyddar de vuxna barnet från information och sammanhang när barnet förlorar en förälder, men även att de vuxna inte visar sin egen sorg, riskerar de att skada barnet mer än de skyddar det. Ett barn som inte får hjälp med att sörja eller får vara en del av processen kan få större problem längre fram i utvecklingen och i vuxenlivet (Dyregrov, 2007).

Det är illa att tro att barn som inte visar sig vara ledsna bearbetar sin sorg på ett nyttigt och odramatiskt sätt, då barnets beteende kan bero på att barnet slår ifrån sig sina känslor och inte bearbetar alls, något som kan komma ifatt barnet senare i livet (Jewett Jarratt, 1996). Foster (1990) förklarar barnets beteende genom att berätta att sorgen inte är mindre för att barnet inte reagerar som de vuxna, utan istället eventuellt vänder sig till leken. Barn kan även reagera med att verkligen visa sina känslor i sitt sorgearbete genom att exempelvis bli arga, få ångest, svårt att sova och känna av kroppsliga smärtor. Det bästa sättet att bearbeta sorg för barn är att de får hjälp från anhöriga genom att få tala om det som hänt, reagera och vara delaktig i hela processen (Ibid.). Vidare är även leken ett sätt för barn att uttrycka sina upplevelser, för att bearbeta och förstå, stort som smått, vad som har hänt omkring dem (Ibid.). Barn filosoferar över vad som är sorg och vad man får och inte får göra, samtidigt som man ska tillåta sig själv att göra sådant man tycker om (Chesterson, 2011).

2.2 Lek och skapande läker

Att leka är en viktig del i barns liv och Erikson (1969) pekar på att leken är den mest naturligt läkande aktivitet i ett barns värld och även de mest ledsna barn som har mycket svårt med sin sorg tar till leken för att koppla av eller för att bearbeta sin sorg. Barn måste få utöva det som de tycker om, även när allt känns som svårast (Chesterson, 2011). Barn i förskoleåldern ägnar sig gärna åt att rita och måla (Ibid.), likväl som de behöver mat, omvårdnad och sömn i sin sorgprocess (Foster, 1990). I leken skapar sig barn oftast en förståelse för vad som skett, exempelvis genom att krocka bilar mot varandra gång på gång för att få en uppfattning om vad som skedde då föräldern avled i en bilolycka (Ibid.). Detta bekräftas av Knutsdotter Olofsson (1993) som även hon syftar till att leken hjälper barn att skapa sig en förståelse från en svår händelse och understryker att denna lek har stor betydelse för barns framtid. I leken kan barnet själv styra situationen och avbryta om det blir för jobbigt rent känslomässigt. Denna lek kan hjälpa barnet att orka med situationen, då leken ger barnet en chans till att spela ut sina känslor och därmed komma tillfreds med dem och lära sig hantera och leva med dem (Boyd Webb, 2011).

Om ett barn som har det svårt med sin sorg kommer till en pedagog och vill leka, menar Ekelund och Dahlöf (2009) att barnet vill berätta något för pedagogen. Därmed bekräftar de att det är genom leken barn talar och återger (Ibid.). I leken anser Foster (1990) att pedagogen försiktigt kan närma sig barnet genom att ställa frågor om leken, något som leder till att barnet sätter ord på sina känslor och tankar under tiden då leken pågår. I denna lek tillsammans med barnet har pedagogen även en chans till att rätta till missuppfattningar hos barnet rörande förlusten, samt att svara på de frågor barnet går och bär på. Detta deltagande i leken måste

dock ske på barnets villkor, även om Foster (1990) anser att barn oftast välkomnar vuxna in i leken då de uppskattar vuxnas intresse för sin lek. Boyd Webb (2011) menar tvärtemot Foster (1990) att ett sätt att hjälpa barn att bearbeta förlusten av en förälder är genom att leka så kallade styrda lekar, alltså att den vuxne som deltar i leken styr denna genom att ta fram specifikt material och leksaker, och med hjälp av dessa instruera barnet hur det skall leka, exempelvis be barnet visa vad som hände när barnets förälder krockade med bilen.

Känslorna som uppstår hos barnet, vid ett dödsfall, bearbetas oftast genom att teckna och måla, då de genom bilden kan låta dessa känslor uttryckas och händelser behandlas (Foster, 1990). Detta styrks av Chesterson (2011) som även han menar att barn gärna bearbetar sina känslor genom skapande som att teckna. Boyd Webb (2011) låter understryka vikten av material, såsom skapandematerial och leksaker, som en bra metod för att bearbeta känslor som uppstår hos barnet i samband med en förlust av en förälder.

2.3 Förskolans roll

2.3.1 Förskolan blir en fristad

Barn söker sig gärna till människor som är viktiga för dem och det är viktigt för barn, i alla åldrar, att känna sig omhändertagna av alla de vuxna som finns i deras närhet när de förlorat en förälder (Andersson, 1995). Stödet måste vara stabilt både hemma i familjen och på förskolan (Ibid.). Pedagogerna på barnets förskola är ovärderliga i händelsen av ett barns förlust av en förälder. Den efterlevande föräldern kan känna sig trygg när de vet att pedagogerna är omtyckta av barnet och att barnet får den tröst och närhet som det behöver (Ekelund och Dahlöf, 2009). Ekelund och Dahlöf (2009) menar även att pedagogerna ofta känner barnet och dess sätt att vara, så att de tidigt ser förändringar i barnets beteende. Eklund och Dahlöf (2009) nämner även att kontinuiteten som finns på förskolan med rutiner och den vanliga vardagslunken är något som är viktig för barnet att få vistas i, känslan av att allt är som vanligt blir som en vila för barnet. Hemma finns sorgen och en förälder som inte kommer tillbaka, där är det därför lättare för barnet att hamna i gråt, medan samma barn på förskolan utstrålar en glädje tillsammans med de andra barnen. Eklund och Dahlöf (2009) har talat med Laila Lindberg som är lekpedagog, som berättar att pedagogerna gör ett viktigt arbete genom att låta barnen få leka på sitt sätt och samtidigt vara närvarande i barnens omgivning. Foster (1990) menar även han att barn måste få leka och röra på sig med andra barn för att föra barnets utveckling framåt, men även att hämta krafter för att bearbeta sin sorg.

2.3.2 Att ta in extern hjälp

Många pedagoger väntar på att barnen själva ska börja tala om sin bortgångne förälder (Jewett Jarratt, 1996). Vidare menar Jewett Jarrat (1996) att pedagoger som försöker hjälpa barn att tala om vad som har hänt ofta gör det då barnet befinner sig i enskildhet från de andra barnen, vilket kan öka barnets känsla att händelsen är något som ska hållas hemligt. Den vuxne kan dock försiktigt fråga något anspråkslöst kring situationen och därmed få igång barnet igen när det börjar tala. Förlusten av en förälder kan bli allt för tung att bära under en längre tid, så pass att omvärlden stannar av. Därmed är det viktigt att tala med barnet, även om det känns påträngande (Andersson, 1995).

Barnets lek kan komma av sig direkt vid dödsbeskedet eller så kan barnet sluta leka senare under en period. Foster (1990) menar att detta är ett tecken på att barnet är i chock och i behov att bearbeta sin sorg. Öhman (2011) menar även hon att leken kan stanna upp då barnet inte vet hur det skall hantera situationen och sina känslor. Här har pedagogerna en chans att gå in och kunna leda in barnet i leken igen med hjälp av en god och trygg relation till barnet (Ibid.). Om pedagogerna inte lyckas med detta kan det vara nödvändigt att ta in utomstående hjälp.

Cleve (2002), som har arbetat med barn som gått igenom traumatiska händelser, menar att barn bör få hjälp så fort som möjligt. Den psykologiska hjälpen minskar lidandet och framtida svårigheter. Vidare menar Cleve (2002) att det är viktigt att se barnets inre mående utifrån barnets yttre beteende. Man bör ta in hjälp utifrån, som exempelvis en psykolog eller lekterapeut, om man märker att barnets sorgereaktioner inte dämpas, utan hela tiden finns där, om man märker att barnet blir personlighetsförändrat eller om pedagogerna i förskolan inte känner att de klarar av att hjälpa barnet i dess bearbetning (Dyregrov, 2007).

För barn i förskoleåldern är lekterapi det mest naturliga att ta in som hjälpmedel i barns sorgebearbetning. I leken som sker under terapitiden läser lekterapeuten noggrant av barnet för att på så sätt skaffa sig en uppfattning om vad barnet främst behöver hjälp med att bearbeta, för att sedan fokusera på detta under terapin (Dyregrov, 2007). Ett arbetssätt som skiljer sig från Laila Lindbergs sätt att arbeta. Laila Lindberg (Ekelund och Dahlöf, 2009), som arbetar med lekarbetspedagogik, fokuserar istället på att bekräfta barnets handlande i leken, exempelvis; Du krockar med bilen, Du kör ner i diket med bilen och så vidare, för att på så vis bekräfta händelserna för barnet. Dock har lekterapi och lekarbetspedagogik samma grundtanke, att hjälpa barnet framåt i sin utveckling av i detta fall bearbetning av sorgen efter en förälder¹.

2.3.3 Betydelsen av handlingsplaner i krissituationer

Sanningen är den att pedagoger i förskolan kommer att uppleva barn som mister en förälder oftare än man kan tro (Bøge och Dige, 2006), något som blir en stor utmaning för pedagoger att hantera. Handlingsplaner är något som finns i alla förskolor, men en handlingsplan kan aldrig vara ett komplett hjälpmedel då en svår situation, som när ett barn förlorar en förälder, uppstår (Mathiasson, 2008). Vidare menar Mathiasson (2008) att det är arbetet bakom handlingsplanen som är nyckeln till en lyckad beredskap, men understryker att varje krissituation är unik, något som styrks av Gustafsson (2008) då han uttrycker sig enligt följande; ”Ta av dig uniformen, lägg undan krisplanerna, öppna hjärta och händer. Var dig själv och se människan!” (s. 19). Trots detta är dessa handlingsplaner en viktig del i arbetet i en krissituation då de är en grundpelare och ett bra stöd i det mentala arbete som krävs för att hantera en krissituation (Mathiasson, 2008). Dyregrov och Raundalen (1995) menar även de att en handlingsplan skall ses som en vägledande utgångspunkt över vilka direkta samt efterföljande insatser man, som pedagog, bör göra.

¹Westman (2004). <http://www.lekarbetspedagogik.se/index.php?PHPSESSID=c540641098b1b0c2fc21544eb3432b>

Värdet i en handlingsplan och att ha något att utgå från är stor, då det annars är lätt att det uppstår en kaotisk situation då ett tragiskt besked når pedagogerna (Aspiranti, Pelchar, McCleary, Bain och Foster, 2011). En handlingsplan kan även ge pedagoger modet att gå in i ett barns sorg, genom att ha en handlingsplan i ryggen som gör att pedagogerna känner att de besitter en kunskap och en trygghet i att stödja barnet i dess sorg (Dyregrov & Raundalen, 1995). Nordblom och Krerup (2006) nämner även de handlingsplaner som en slags handbok som skall kunna stå till grund för hur pedagoger, i detta fall, skall hantera bemötandet av barn som förlorat en förälder samt den efterföljande bearbetningen. Handlingsplanen skall vara lättillgänglig för alla som arbetar i förskolan samt att pedagoger och övrig personal skall vara insatta i den, för att vara beredda på om det som inte får hända, en dag skulle ske (Ibid.).

2.4 Sammanfattning

Varje unik individ sörjer på sitt sätt, men ju närmare förhållande var mellan den sörjande och den efterlevande, desto större är sorgen. Som vuxen får man inte glömma bort att även de minsta barnen sörjer en förlorad förälder, de minns personen med både kropp och sinne. Äldre barn på förskolan kan uttrycka sin sorg med ord, som är lättare att förstå och sätta sig in i som pedagog, men situationen barnet är i betyder även att barnet har svårt att finna orden. Barnet kan stänga av sina känslor för att istället gå in i leken, då förlusten av en förälder är mycket tung att bära. Pedagogerna bör inte tro att barnet inte sörjer för att det inte talar om vad som hänt, heller inte vänta ut barnet eller vara rädd för att tala till barnet om situationen. Barnets sorg är inte av mindre betydelse för att barnet vänder sig till leken och inte reagerar som vuxna. Dock behöver även barnet få vara delaktigt och tala om vad som har hänt likaväl som de behöver få använda leken som sitt sätt att bearbeta situationen.

Förskolan är en miljö som behövs för att barn som har mist en förälder ska få tillgång till en plats där allt är som vanligt, speciellt om barnet trivs med sina pedagoger på förskolan och känner sig omhändertagen och trygg. Den rutin som finns på förskolan är något som barnet visar sig uppskatta då barnet får en chans att vila sig ifrån sorgen som finns där hemma. Förskolan ger barnet möjligheten att känna glädje och få leka med sina vänner och pedagogerna gör ett viktigt arbete när de är i närheten av barnet samtidigt som de låter barnet få leka i den fria leken på sitt sätt. Leken är något av det viktigaste i ett barns liv, då leken ger barnet en stund där de får utöva det som de mår bra av och tycker om. I leken utvecklar de sig själva, bearbetar sin sorg, stänger av sin sorg för stunden eller hämtar nya krafter till sin sorg. Ett tillfälle för pedagogerna att hjälpa barnet i deras sorg är just i leken, där kan pedagogen ställa enkla frågor som ger barnet en möjlighet att sätta ord på sina tankar under lekens gång. Det ger även den vuxne tillfälle att rätta barnet vid eventuella missuppfattningar det kan ha angående föräldrarnas bortgång eller frågor som barnet funderar på. Dock kan barnets lek stanna av, vilket tyder på att barnet behöver hjälp med att bearbeta sin sorg. Där måste pedagogerna hjälpa barnet in i leken igen, men det kan även leda till att förskolan måste ta in hjälp utifrån, i form av någon som är utbildad inom just sorg hos barn.

Handlingsplaner på förskolorna finns, men de inger inte den fullständiga hjälp pedagogerna behöver när de måste hantera en situation som denna. Handlingsplanen vid en krissituation är en bra vägledning, där det annars kan övergå till ett kaotiskt tillstånd även på förskolan.

Handlingsplanen ger även pedagogerna den information de behöver vid en händelse som sådan, där de kan se över vad och hur de kan hjälpa barnet som är i sorg.

3. Metod

3.1 Val av metod

För att få fram ett resultat har vi använt oss av kvalitativa intervjuer, vilket innebär att vi hade ett fåtal frågor som en grund, som vi sedan utvecklade utifrån vad den intervjuade berättade (Johansson & Svedner, 2010). Vi har valt att ta hjälp av fem pedagoger på olika förskolor, som vi dels har sökt speciellt efter då de varit med om att stödja ett barn som förlorat en förälder samt slumpmässigt utvalda pedagoger som i sin yrkesroll inte mött ett barn i sorg i den tidiga förlusten av en förälder.

3.1.1 Intervjuer

Samtalet är det bästa sättet att ta del utav andra människors erfarenheter och upplevelser, dock är det informella samtalet är en mycket ostrukturerad intervjuform (Bjørndal, 2005). Då vi ville ge pedagogerna fria händer att utveckla sitt berättande samtidigt som vi ville ha möjligheten att vara flexibel i våra frågor genom intervjun, var den informella intervjun något för oss. Denscombe (2009) lägger tyngd på intervjuens första fråga, vilken han menar bör vara en enkel fråga som ger den intervjuade en chans att bli bekväm med situationen. Detta är något vi tog till vara på genom att börja vår intervju med att ställa en enkel fråga; hur länge de varit yrkesverksamma inom förskolan.

I det missivbrev (se bilaga 1) som vi överlämnade vid intervjuens början nämnde vi att vi gärna sitter någonstans där den intervjuade är tillgänglig för verksamheten, för att underlätta för pedagogens deltagande i undersökningen, även om en sådan intervju är till nackdel just för de störande faktorer som kan spela in (Bjørndal, 2005), något vi dock inte märkte av. Då vårt syfte med intervjun berörde ett känsligt ämne upplevde vi stunder av tystnad och eftertanke under samtalets gång. Om just sådan tystnad uppstår menar Denscombe (2009) att intervjuaren sådana gånger måste kunna stå tillbaka och inte skynda vidare med fortsatta frågor (Denscombe, 2009). Risker med tystnader är att intervjuaren tappar tråden och därför skyndar vidare i samtalet (Ibid.), något vi inte upplevde i våra samtal med de pedagoger vi intervjuade.

3.1.2 Ljudupptagning

För att vi skulle kunna lägga all vår koncentration på själva lyssnandet och på att ställa frågor under intervjun valde vi att spela in våra intervjuer med en diktafon. Bjørndal (2005) nämner människans minne och att det är mycket begränsat och att de gör att man genom ljudupptagningen kan höra intervjun upprepade gånger, något som styrks av Denscombe (2009) som menar att ljudupptagning är en så gott som fullständig dokumentation. Vi valde bort att använda oss av en videokamera då det, precis som Bjørndal (2005) skriver, skulle ta mer tid och energi samt att en videokamera markerar mer tydligt att en inspelning sker. Detta menar Denscombe (2004) att det i sin tur riskerar leda till att den intervjuade känner sig

obekvämt i situationen. En diskret ljudupptagare, som vi valde att använda oss av, minimerar denna risk.

3.1.3 Transkribering

Bjørndal (2005) menar att man, genom att transkribera en ljudupptagning, får en bättre överblick över samtalet. Denscombe (2009) menar att man, genom transkriberingar, kommer närmare samtalet och får en tydligare uppfattning om vad som egentligen sagts och skett under samtalets gång. Detta fick vi en tydlig förståelse för då vi, efter färdigställandet av transkriberingen, läste igenom texten. Vi kunde då reflektera över samtalet på ett sätt vi inte gjort under intervjun eller under lyssnandet av ljudupptagningen. I den skrivna texten kunde vi på ett tydligt sätt se vilken information den intervjuade delat med sig av, vilka tankar denne bar med sig eller vilka tankar den intervjuade hade om denne skulle vara med om att ett barn förlorade en förälder. Under transkriberingen var vi noga med att markera tystnader, oavsett om de var långa eller korta. Då transkriberingen var färdigställd valde vi att dela upp texterna i olika avsnitt, utifrån våra forskningsfrågor för att på så vis få en tydligare bild av vårt resultat.

3.2 Undersökningsgrupp

Vår undersökningsgrupp bestod av fem stycken pedagoger, verksamma i olika förskolor inom samma kommun. Tillsammans med vår handledare kom vi fram till att intervjua både pedagoger som har erfarenhet av barn som mist en förälder och pedagoger som inte har dessa erfarenheter. Detta för att få en bredare överblick över pedagogernas kunskaper och dess beredskap inför eventuell händelse där ett barn skulle komma att förlora en förälder.

Vi började med att ta kontakt med en förskola där vi hade kännedom om att de hade erfarenhet av ett barn som mist en förälder. Denna kontakt ledde oss sedan vidare till andra pedagoger som även de upplevt detta under deras verksamma yrkesliv. Övriga pedagoger som deltog i vår undersökning och som inte har denna erfarenhet var slumpmässigt utvalda inom kommunen. Av de pedagoger vi intervjuade hade tre stycken av dessa, i sitt yrke, varit med om ett barn som förlorat en förälder. Övriga två hade ej upplevt detta.

3.2.2 Bortfall

En av de tillfrågade förskolorna valde att avböja sin medverkan i undersökningen. Den aktuella förskolan har haft ett barn hos sig som förlorat en förälder, något som skedde för cirka 20 år sedan. De pedagoger som arbetade i förskolan under denna händelse och som fortfarande var verksamma i sin yrkesroll ansåg sig inte ha tillräckligt med minnesbilder från händelsen för att kunna delta. Vid kontakten nämnde vi att vi även sökte pedagoger utan denna erfarenhet, men de valde ändå att avböja sin medverkan.

3.3 Genomförande

Vi startade vår undersökning med att personligen söka upp de personer vi ville intervjua för att presentera oss och förklara vår avsikt med denna kontakt. Vid detta tillfälle bokade vi även in tider för att genomföra våra intervjuer med de pedagoger som ville ställa upp med sin

medverkan, samt lämnade ett dataskrivret kort med våra namn och telefonnummer på till dessa pedagoger.

Vid respektive intervjutillfälle började vi med att lämna över ett missivbrev (se bilaga 1) som de fick tillfälle att läsa igenom medan vi förberedde inför intervjun. Vi var båda med vid alla intervjutillfällena, då vi ansåg att det gynnade oss och vår undersökning genom att vi är två individer med egna tankar och uppfattningar, vilket i sin tur ledde till att vi ställde olika följdfrågor.

3.4 Etiska överväganden

Vetenskapsrådets (2004) fyra grundprinciper visar tydligt på vilka etiska ställningstaganden man skall göra inför, under och efter en undersökning. Vi var i vår kontakt med deltagarna tydliga med vilken roll de skulle komma att ha i vår undersökning samt att deras deltagande var frivilligt och att de när som helst fick avbryta deltagandet. Detta styrks av det första kravet, Informationskravet, i Vetenskapsrådets (2004) grundprinciper, som syftar just till att deltagarna noggrant skall informeras om vad som rör deras deltagande.

Det andra kravet Vetenskapsrådets (2004) skrift åsyftar till är Samtyckeskravet som innebär att deltagarna skall ha rätt till att själv styra sin medverkan i undersökningen och därmed även ha rätt till att säga ifrån sig sitt deltagande när de själva vill och utan påverkan eller påföljder av de som genomför undersökningen. Detta har vi tagit i beaktning och varit tydliga med att deltagarna fått vetskap om, både genom missivbrevet (se bilaga 1) och muntligt.

Den tredje grundprincipen i Vetenskapsrådets skrift (2004) avser Konfidentialitetskravet som pekar på vikten av deltagarnas anonymitet. Detta krav har vi uppfyllt genom att försäkra våra deltagare i undersökningen om att ingen annan kommer att få ta del av det råmaterial vi uppbådat samt att identifiering av de personer som deltagit i den slutgiltiga rapporten ej kommer att vara möjlig. Då arbetet är slutfört kommer allt material att förstöras, något deltagarna blivit upplysta om i missivbrevet (se bilaga 1).

Nyttjandekravet, som är den fjärde grundprincipen i Vetenskapsrådets (2004) skrift, behandlar personuppgifter på deltagarna i vår undersökning och syftar till att de ej får lämnas vidare eller användas vid beslut som påverkar den enskilde individen. Möjligheter till identifiering av personer i texten i stort sett ogenomförbara då pedagogerna ej nämns vid namn, att vi endast uppger ungefärlig ålder och yrkeserfarenhet samt att vi uppfyllt Konfidentialitetskravet.

Vi var även tydliga med att informera pedagogerna innan våra intervjuer om att de berörda barnens namn ej skulle framkomma. Vi gav förslag på att antingen nämna barnet vid ett påhittat namn eller benämna barnet som pojken eller flickan. Detta för att pedagogen inte skulle känna sig obekvämt i situationen med att kanske riskera att lämna ut ett barn eller en familj utan deras samtycke. Då ämnet är känsligt informerade vi även pedagogerna om att de när som helst fick pausa inspelningen om det blev för känslomässigt påfrestande.

3.5 Reliabilitet och Validitet

Reliabiliteten i undersökningar syftar till dess tillförlitlighet. För att undersökningen skall ses som tillförlitlig innebär detta att resultatet skall bli detsamma vid flera undersökningstillfällen, där samma frågor används. (Bell, 2000). Trost (2005) tar upp fyra begrepp som han knyter till reliabiliteten i en undersökning. Kongruens innebär att grundfrågorna vid de olika undersökningarna är samma. Precision, menar Trost (2005), är sättet att registrera svaren vid undersökningarna, vilket vi gjorde med hjälp av diktafon. Objektiviteten i en undersökning kan variera genom att olika intervjuare inte uppfattar svaren på samma sätt under intervjutillfället (Ibid.). Ju större likheten mellan intervjuarnas uppfattning är, desto större är objektiviteten i undersökningen. Slutligen tar Trost (2005) upp begreppet konstans, vilket innebär att svaren i undersökningarna skall förbli detsamma.

Validitet innebär att visa på hurvida undersökningen har mätt det som den hade för avsikt att mäta (Bell, 2000). Vikten av att fokusera på det centrala i undersökningen är stor, samt att inte sväva ut då detta leder till att giltigheten i undersökningen minskar (Trost, 2005). För att få en hög validitet på undersökningen bör man vara tydlig i sina frågor och hela tiden ha studiens frågeställningar som utgångspunkt i intervjuerna, för att kunna mäta det man har för avsikt att mäta (Bell, 2000).

4. Resultat

I resultatet kommer vi att redovisa de svar vi fått på våra frågeställningar. Vi kunde se att den informella intervjuformen gav oss svar på mer än de frågor vi hade med oss till förskolan, genom våra öppna frågor och informella intervjuer. Vi kunde även under vårt sammanställande av intervjuerna se att svarsomfattningen varierade utifrån vilken erfarenhet pedagogerna hade av krissituationer. Den del av handlingsplan som tas i resultatet upp kan ses i bilaga 4.

4.1 Informanter

Pedagog nr 1 är i 60-årsåldern och har arbetat i cirka 15 år inom förskolan.

Pedagog nr 2 är i 55-årsåldern och har arbetat i cirka 30 år inom förskolan.

Pedagog nr 3 är i 60-årsåldern och har arbetat i cirka 35 år inom förskolan.

Pedagog nr 4 är i 35-årsåldern och har arbetat i cirka 15 år inom förskolan.

Pedagog nr 5 är i 45-årsåldern och har arbetat i cirka 20 år inom förskolan.

Tre av de intervjuade pedagogerna hade mött ett barn som förlorat en förälder. Resterande två hade inte varit med om detta.

4.2 Förskolans bemötande av barn som mist en förälder

Nedan kommer resultatet av vad undersökningen visade, gällande förskolans bemötande, att redogöras, samt hur många pedagoger som behandlat detta. Undersökningen visar på tydliga skillnader när det kommer till de pedagoger som varit med om att ett barn mist en förälder

kontra de som inte varit med om detta. De pedagoger som inte upplevt detta visade sig luta sig mot förskolechefen. Även bemötandet hos de pedagoger som mött ett barn som mist en förälder visade sig avvika från varandra. Undersökningen visade på likheter gällande hur barngruppen skall informeras om det inträffade, att det drabbade barnet själv bör få ta till orda om det samt vikten av rutiner på förskolan. I undersökningen framgick det även att leken var ett bra sätt för barnet att bearbeta sin sorg, men visade dock på olika uttryck i denna.

4.2.1 Den första kontakten med de drabbade efter dödsfallet

De pedagoger (tre pedagoger) som mött ett barn som förlorat en förälder har alla agerat olika vid den första kontakten med familjen och barnet. Dessa kontakter tog sig i uttryck på olika sätt då vi gavs flertalet exempel på hur det sett ut. Exemplen visade på att pedagogerna följde sitt hjärta och besökte familjen i hemmet eller använde sig av telefonkontakt. Vi fick även höra att ingen kontakt fanns mellan förskolan och familjen, bortsett från när beskedet kom av den efterlevande föräldern. De pedagoger (två pedagoger) som inte varit med om detta tror att de skulle föra en dialog med förskolechefen om vilken typ av kontakt som skulle tas med familjen.

Undersökningen visade (två pedagoger) på att något som bör tas upp under den första kontakten med familjen är vilken information som skall ges ut till barngrupper, familjer och övrig personal i förskolan. Detta är något som ansågs vara otroligt viktigt för att inte kränka den berörda familjen i deras sorg. Vikten av att aldrig gå före familjen underströks, det är hela tiden de som måste få bestämma.

4.2.2 Det sörjande barnet kommer tillbaka till förskolan

Innan barnet kommer tillbaka till förskolan visade undersökningen (tre pedagoger) på att händelsen skall tas upp med barngruppen, för att där tala igenom vad som hänt, förvarna om att barnet kan vara ledset samt för att låta barnen tala om sina egna erfarenheter som rör döden.

När barnet kommer tillbaka till förskolan bör barnet få en chans att berätta vad som hänt med deras egna ord och känslor. Barnet själv måste få välja när det vill prata om händelsen i barngruppen.

Känslor var något som behandlades i undersökningen (en pedagog). Att den känsla barnet har alltid är rätt och att det är viktigt att barnet får visa sina känslor. Barnet får skratta, det får vara ledset, men barnet behöver heller inte vara ledset, det kanske det visar på någon annan plats än på förskolan. Barnet får även vara argt. Då måste man hitta ett sätt att arbeta med dessa känslor exempelvis genom bild, lek eller teater så att barnet inte tar ut sin ilska på sina vänner på förskolan.

Undersökningen tog upp rutiner (två pedagoger) och syftade till hur förskolan kan vara en viktig del i barnets rutiner, genom att låta barnet komma tillbaka och känna att ”här är allt som vanligt”.

4.2.3 Leken läker

Undersökningen visade (fyra pedagoger) att pedagogerna ställde sig positiva till leken som ett hjälpmedel i bearbetningen. Togs inte leken upp av pedagogerna själva under undersökningen, ledde den informella intervjun oss in på detta ämne. Leken är det viktigaste som finns hos barn och att det är i leken allt händer. Undersökningen visade (tre pedagoger) vidare att det är i den fria leken barnet kan tillåta verkligheten och leken mötas och att det i just den leken bearbetas otroligt mycket, genom att barnet här kan ta med sig svåra händelser in i leken och leva ut sina föreställningar om det skedda samt känslor där.

Undersökningen visade (en pedagog) på vikten av att läsa av barnet i leken och på så vis kunna få en uppfattning om hur barnet mår. Här togs ett exempel upp och syftade till att det barn som förut var framåt och drivande i leken kanske efter en omvälvande händelse istället stod bredvid och fortsatte med att säga att man i ett sådant fall, som pedagog, måste gå in för att lyfta fram och hjälpa barnet.

Undersökningen visade på skillnader i de drabbade barnens beteende i leken. Det visade sig att barn som förlorat en förälder inte visade något i leken på förskolan, detta förklarades då med att barnet kan gå in i leken och glömma sorgen för en stund. Barn i sorg kommer att tänka på sorgen, de går ur sorgen och leker en stund för att sedan återigen kliva in i sorgen. Undersökningen visade även på förändringar i det aktuella barnets favoritlek, mamma-pappa-barn-leken. Här tog barnet, när det kom tillbaka till förskolan, gärna tog papparollen i leken för att, som barnet förklarade det, flyga upp till himlen.

4.3 Handlingsplanen i förskolan

Undersökningen visade på stora skillnader gällande handlingsplaner i förskolan. Skillnaderna gäller både den medvetenhet som fanns om handlingsplanen och om handlingsplanens existens. De handlingsplaner som behandlades i undersökningen var dock densamma för alla de förskolor som hade tillgång till den. En gemensam nämnare i undersökningen var den positiva erfarenhet och de positiva tankar pedagogerna visade på, rörande handlingsplanen.

4.3.1 Existerar handlingsplaner i förskolan?

Undersökningen visade på skillnader i huruvida handlingsplaner fanns på de aktuella förskolorna. De existerande handlingsplanerna tog dock upp hur man agerar om ett barn skulle mista en förälder. Skillnaderna sträcker sig från en god inblick (två pedagoger) och arbete (två pedagoger) utifrån handlingsplanen till en kunskapsbrist gällande handlingsplanens existerande (tre pedagoger).

Undersökningen visade även på skillnader huruvida handlingsplanerna funnits i de aktuella förskolorna och varierade från att den funnits i många år till att den blivit introducerad relativt nyligen eller vidare till att den inte fanns att tillgå. Undersökningen visade även på att förskolor som haft tillgång till handlingsplanen en längre tid arbetat utifrån den och vidare arbetat fram och kompletterat med egna reflektioner, medan de förskolor med handlingsplaner som var nyintroducerade blivit liggande.

Under undersökningen fick vi ta del av de aktuella handlingsplanerna (tre pedagoger visade upp denna, en pedagog nämnde den), och vi kunde konstatera att alla dessa förskolor utgick från samma handlingsplan.²

Där handlingsplan inte existerade visade undersökningen på att förskolechefen kontaktades vid händelsen och gav beskedet att avvakta till barnet kom tillbaka till förskolan och därefter se vad barnet behövde.

4.3.2 Utvärdering av handlingsplan

Handlingsplan är ett bra hjälpmedel i agerandet om ett barn mister en förälder, visar undersökningen (fem pedagoger). Handlingsplanen bör ses som en bas som man sedan anpassar efter familjens behov och barnet som individ.

Där handlingsplan inte existerade fanns en önskan om att det funnits en sådan att tillgå när de fick beskedet om att barnets förälder avlidit, då denna förhoppningsvis gett en fingervisning om hur de skulle förhålla sig.

Handlingsplanen visar tydligt på det ansvar förskolechefen skall ta vid en händelse som sådan, men att det ändå är pedagogerna som tar de flesta initiativ till agerande, men att pedagogerna hela tiden måste få ett godkännande från förskolechefen.

Handlingsplanen pekar även på att det skall finnas krisgrupper i förskolan, vilket undersökningen visade (två pedagoger) vara något positivt, då det leder till ett okomplicerat sätt att samla en pedagog från varje avdelning för att informera om det inträffade, då dessa pedagoger är medvetna om vad som skall göras om det inträffar en kris. Undersökningen behandlade (en pedagog) även den ryktesspridning som lätt förekommer vid sådana situationer. Här kan krisgrupper vara en stor del i att förhindra detta och att de på denna förskola, lagt till i handlingsplanen att alla de anställda skall träffas kontinuerligt under en tid för att samtala om det inträffade.

4.4 Att ta in extern hjälp

Undersökningen visade på likheter, gällande den positiva attityd pedagogerna hade till att ta in extern hjälp. Dock fanns det skillnader i vetskapen om huruvida den externa hjälpen fanns att tillgå, samt var den fanns att tillgå.

Undersökningen visade (fem pedagoger) på en positiv inställning till att ta in extern hjälp om de skulle märka på barnet att det hade det svårt och jobbigt. Vidare visade undersökningen (fem pedagoger) på en önskan om att det vore bra om det fanns hjälp att ta in utifrån, såsom en lekterapeut eller kurator, om det skulle hamna i den situation där det behövdes, men att vetskapen om denna inte fanns. De exempel som gavs på denna externa hjälp var bland annat; kurator, lekterapeut och psykolog.

Undersökningen exemplifierade barns bearbetning av förlusten efter en förälder, där det tagits in hjälp i form av en lek- och bildterapeut. Den första kontakten skilde sig åt, då undersökningen visade på att det skett på olika sätt genom det både tagits direktkontakt från

² Denna handlingsplan innehåller olika krissituationer som kan uppstå i förskolan.

förskolan och även genom kommunens resurser något som skett efter godkännande av den efterlevande föräldern.

Positiva erfarenheter av detta var en röd tråd i denna del av undersökningen. Dock visade undersökningen (en pedagog) på tankar om ett tidigare initiativ till denna externa hjälp, om handlingsplanen existerat och förordat detta. Denna externa hjälp togs istället in efter diskussioner i arbetslaget. Undersökningen visade (en pedagog) även på att denna externa hjälp diskuterats redan innan barnet kommit tillbaka till förskolan och innan de fått någon uppfattning om barnet var i behov av det.

En självklarhet i undersökningen (fem pedagoger) var att plocka in en resurs av något slag, såsom en kurator eller psykolog, om man såg att barnet var i behov av det. Ett annat alternativ som togs upp var att plocka in en hjälpresurs direkt vid händelsen, då pedagoger kan göra mycket för barnet, men att de inte var specialister och att det finns de som inriktar sig på sådana områden.

5. Diskussion av resultaten

5.1 Resultatdiskussion

5.1.2 Förskolan

Barngruppen bör få ta del av den information som finns att lämna ut. Barngruppen måste även få en chans till att bearbeta den aktuella händelsen, men även sina egna erfarenheter som kommer upp hos barnen angående döden. I resultatet framgår även vikten av att det drabbade barnet måste få visa sina känslor och att det barnet känner aldrig är fel. Ekelund och Dahlöf (2009) menar att det är lättare för barnet att visa glädje på förskolan, då hemmet ofta är laddat med sorg.

Resultatet visar på att pedagogerna anser att barnet hela tiden bör vara den som tar det första initiativet till samtal om händelsen, något Andersson (1995) talar emot då han skriver att man försiktigt skall ställa frågor till barnet, även om det känns påträngande. Att man som pedagog väntar på att barnet skall ta det första initiativet tror vi handlar om bristen på kunskap om sorg hos barn. Rädslan för att riva upp något hos barnet för att sedan inte kunna hantera det kan vara en av anledningarna till att pedagogerna väntar ut barnet. En annan bidragande orsak till detta avvaktande kan även vara, som resultatet visar, att förskolan skall ses som en fristad där rutiner flyter på och allt är som vanligt. Här bör pedagogerna ha i åtanke att det inte alls är som vanligt, inget är längre som vanligt hos barnet efter att det förlorat en förälder.

5.1.3 Leken läker

Att leken ses som ett hjälpmedel i barnets bearbetning syns tydligt i resultatet. I leken har barnet en chans till att återberätta händelsen och skapa sig en förståelse för vad som skett, men även till att glömma det svåra för en stund (Foster, 1990). I resultatet ses ett barn som gjorde just detta i mamma-pappa-barn-leken, alltså bearbetade det förekomna och skapade sig en förståelse för situationen genom att gestalta pappan som flög upp till himlen. Att som

pedagog uppmuntra sådana lekar innebär alltså att man hjälper barnet en bit på väg i sorgen. Att möta sorg kan något vara svårt och jobbigt, att veta hur man skall bete sig och vad pedagogerna skall säga. Att då våga följa barnet i leken, låta barnet styra och spela ut sina känslor kan även underlätta för pedagogen, då man låter barnet styra.

Känslor är något som kan ses i resultatet och detta visar på att ilska kan vara ett sätt för barnet att reagera efter förlusten av en förälder. Resultatet visar vidare på hur pedagoger i förskolan kan hjälpa barnet att få utlopp för dessa aggressioner genom lek eller andra metoder. Att barnet får känna att det kan visa sina känslor även på förskolan, att de blir förstådda och accepterade. Barnen måste ses som individer och sorgen även den måste ses som unik (Allen Heath och Vaughan Cole, 2012).

Resultatet visar att leken är en mycket viktig del i barns bearbetning, något som styrks av Erikson (1969) som menar att leken är den mest naturligt läkande aktiviteten i barns värld. Barn behöver i sin sorgprocess få känna glädje likväl som det behöver omvårdnad. Denna glädje anser vi att förskolan kan tillföra barnet genom att barnet där får leka och uppleva tillsammans med sina kamrater. I resultatet kan vi se hur en pedagog anser att barnet i förskolan får uppleva den glädje genom att barnet lägger sorgen åt sidan för en stund då det kliver in i leken.

5.1.4 Handlingsplan

Handlingsplaner är en viktig del i förskolan. Om en förälder till ett barn i förskolan skulle avlida är det viktigt att veta hur man skall handla från det att man får beskedet till dess att barnet kommer tillbaka till förskolan och för dess vidare bearbetning. Att omedelbart efter ett sådant besked kunna ta fram en handlingsplan, menar Aspiranti, Pelchar, McCleary, Bain och Foster (2011), inger en trygghet för pedagogerna. Detta visade även resultatet på, där de förskolor som stod utan handlingsplaner agerade olika när beskedet kom, i och med att den ena pedagogen åkte hem till den berörda familjen medan den andra pedagogen stod helt utan kontakt med familjen under tiden barnet vistades hemma.

Resultatet visar enbart på en positiv inställning gentemot handlingsplanen. Även den pedagog vars förskola inte hade någon handlingsplan önskade att det fanns en sådan. En handlingsplan har ett stort värde för pedagogerna då det finns något konkret att utgå från om en tragisk händelse som denna sker (Aspiranti, Pelchar, McCleary, Bain och Foster, 2011). Även Dyregrov & Raundalen (1995) talar gott om handlingsplaner då de menar att en sådan även kan ge en pedagog modet att bemöta barnet i dess sorg, genom att vara medveten om att man har handlingsplanen i ryggen. Alla de förskolor vi besökt ligger i samma kommun och handlingsplanen är densamma för de förskolor som har tillgång till den.

Det är arbetet bakom handlingsplanen som är det centrala i förskolans beredskap (Mathiason, 2008), dock visar resultatet på att de handlingsplaner som finns i de förskolor vi besökt är ett färdigtryckt material som kommunen delat ut till förskolorna. Resultatet visar på att det bör finnas utrymme för egna anteckningar i handlingsplanen, för att förstärka den upptryckta handlingsplanen utifrån den specifika förskolans tankar och erfarenheter.

Den aktuella handlingsplanen (se bilaga 4) syftar mycket till att förskolechefen skall ansvara för olika saker. Resultatet visar dock på att det är pedagogerna i förskolan som skall ta beslut, utifrån det drabbade barnets bästa, men att besluten måste godkännas av förskolechefen.

5.1.5 Extern hjälp

När ett barn förlorar en förälder kan barnet gå in i leken för att bearbeta det som har hänt, men även för att det inte vet hur känslorna ska hanteras och därmed använda leken som ett skydd mot det onda. Pedagogerna, som ofta har en god relation till barnen på avdelningen, kan leda in barnet i den gemensamma, trygga leken för att bearbeta sorgen tillsammans. I den tidigare forskningen nämner Eklund och Dahlöf (2009) att pedagogerna ofta ser och känner av om barnet beter sig annorlunda ganska tidigt, vilket även resultatet visar då pedagogerna är öppna för att ta in extern hjälp för att hjälpa barnet i dess sorg, om de skulle se förändringar i barnets beteende och lek. I resultatet såg man gärna att hjälpen kom in så tidigt som möjligt i barnets sorg, då man inte ansåg sig vara kvalificerad nog för att hjälpa barnet i situationen. Detta styrks av Cleve (2002) som menar att den tidiga hjälpen minskar barnets lidande. Barnet bör få hjälp av en lekterapeut, vilket även resultatet visar på att de skulle vilja att de drabbade barnet skulle få hjälp utav. En lekterapeut hjälper barnet att bearbeta sin sorg genom det mest naturliga barnet vet, leken. Under terapin kan lekterapeuten tyda vad som är övervägande svårt för barnet och därmed hjälpa barnet i dess bearbetning (Dyregrov, 2007). Resultatet visar att de pedagoger som tagit in en lekterapeut för att hjälpa ett barn i sorgen efter en förälder, har enbart positiva upplevelser av detta

6. Avslutande diskussion

Nedan kommer vi att reflektera över resultatet utifrån våra frågeställningar.

6.1 Hur arbetar förskolan med barn som mist en förälder?

Vi kan tydligt se att frågeställningen besvarats i hög grad i resultatet. Bemötandet av barnet i sorgen efter en förälder hade alla de pedagoger vi intervjuade samma inställning till, då de menade att barnet måste få hantera situationen i sitt eget tempo. Detta anser vi kan gynna både förskolan och barnet under dess bearbetning, då barnet själv kan känna att det i förskolan får ta initiativen till samtal om förlusten. Något som, vi tror, är positivt för barnets relation till förskolan och pedagogerna genom att det inte behöver känna någon press över att komma till förskolan och behöva lägga fokus på sorgen och förlusten. I förskolan möts barnen oavsett känslotillstånd och vi anser att leken, skrattet och glädjen är svår att komma ifrån inom förskolans väggar. Vi anser att det barn som mist en förälder mår bra av att få känna denna stämning, även om barnet är ledset.

Resultatet visade även på att samtliga pedagoger var överens om att leken var en viktig del i barnets bearbetning, något vi håller med om. Att som pedagog tillåta lekar som anses som exempelvis våldsamma och olämpliga i förskolan anser vi dock är något av ett dilemma. Samtidigt som leken hjälper det drabbade barnet framåt i bearbetningen av sin sorg kan andra barn påverkas av dem och man bör då, i arbetslaget, diskutera eventuella konsekvenser av leken och metoder för att hjälpa barnet på annat vis.

6.1.2 Finns det någon handlingsplan i förskolan för hur pedagoger går tillväga efter att ett barn förlorat en förälder?

Samtliga pedagoger ställde sig positiva till handlingsplanen som finns i förskolan, även där någon handlingsplan inte existerade, med en önskan om att det funnits en att tillgå då ett av barnen på avdelningen miste en förälder. Att omedelbart efter ett sådant besked kunna ta fram en handlingsplan som stöd tror vi är något som måste kännas tryggt för de berörda pedagogerna. Vi ställde oss frågande till varför alla förskolor inte var försedda med en handlingsplan. För att ta reda på vad detta beror på hade kontakt med förskolechef krävts, något det inte fanns utrymme till.

Resultatet visade på att de förskolor som stod utan handlingsplaner agerade helt olika varandra, när beskedet att ett barns förälder avlidit kom, i och med att de berörda pedagogerna agerade olika varandra, genom att exempelvis göra hembesök, ta kontakt via telefon eller stod helt utan kontakt med den berörda familjen. Slutsatsen av detta tror vi kan bli att den pedagog som besökte familjen i det tidiga skedet även i framtiden kom att ha närmare kontakt med den efterlevande föräldern och därmed vara ett bättre stöd för det berörda barnet. Därmed är det ej sagt att den pedagog som inte besökte familjen var ett dåligt stöd för det barnet i dess bearbetning.

Handlingsplanerna i kommunen visade sig peka mycket på att förskolechefen hade många ansvarsområden (se bilaga 4). Vi anser av erfarenhet och genom våra undersökningar att förskolechefen inte har nog inblick i verksamheten och kännedom om barnet för att se vad som är bäst för familjen och det berörda barnet. Något som visade sig styrkas av resultatet, som menade att de tog initiativen till agerande, men att alla beslut gick genom förskolechefen.

6.1.3 Har pedagoger i förskolan en kännedom om vart man kan vända sig för att få hjälp med stöd till barnet som förlorat en förälder?

Att ta in hjälp utifrån till barnet om pedagogen märker att barnet är i behov av detta ställde sig samtliga pedagoger positiva till, dock varierade kunskapen om var den hjälpen kunde nås kraftigt. Vi anser att det borde finnas tydligare information om vart pedagogerna kan vända sig för att ta in stöd till barnet, om de själva känner att de inte kan möta barnets behov. Att barnet får rätt hjälp och verktyg till att bearbeta förlusten av en förälder anser vi vara otroligt viktigt för att förebygga framtida svårigheter.

6.2 Metoddiskussion

Vi upplever det som ett bra val att använda den informella intervjutekniken, då vi känner att det bidrog till avspända samtal om den svåra situation som uppstår om ett barn förlorar en förälder. Tack vare denna intervjuteknik kunde vi ställa spontana följdfrågor, utifrån de svar vi fick på våra planerade intervjufrågor. Den diktafon vi valde att spela in intervjuerna med var så pass liten och diskret att vi upplevde det som att deltagarna under samtalen inte märkte av den, vilket i sin tur bidrog till de avspända samtalen. Dock fanns en rädsla för att ljudet inte skulle tas upp till fullo, om vi eller någon av pedagogerna inte skulle tala högt nog. Denna rädsla visade sig dock ej vara befogad.

De efterföljande transkriberingarna underlättades av den ansevärdiga ljudupptagning vi fått med oss från våra intervjuer. Då transkriberingarna var färdigställda kunde vi se betydande information i texterna som vi inte uppfattat under intervjuerna, ännu tydligare blev resultatet efter att vi sorterat upp transkriberingarna efter våra frågeställningar.

I efterhand kan vi se att vi skulle ha intervjuat fler pedagoger, helst sådana med erfarenhet av barn som förlorat en förälder, men vi upplevde det som svårt att hitta pedagoger med sådana erfarenheter. Vi borde även ha gjort fler intervjuer med pedagoger som inte upplevt detta, då vi anser att ju fler pedagoger vi intervjuat desto större tillförlitlighet ger resultatet, ett sätt hade då varit att lämna ut enkäter för pedagogerna att svara på. Något vi inte ville göra då vi var ute efter utförliga svar och efter chansen att ställa följdfrågor.

Vi kan även se att vi borde lämnat över våra frågor till pedagogerna redan vid den första kontakten som togs med dem, då vi tror att de kunde bidra till mer utförliga svar då pedagogerna fått en chans att tänka tillbaka till eventuella situationer samt se över möjliga handlingsplaner närmare.

6.2.1 Reliabilitet och Validitet

Vi anser att vår undersökning är tämligen reliabel, då vi påvisade i vårt missivbrev att vi gärna satt där informanten var tillgänglig för verksamheten. Informanterna fick även vid den första kontakten våra kontaktuppgifter, utifall något skulle uppstå hade de då möjlighet till att kontakta oss för att ändra tiden för intervjuerna.

Våra grundfrågor var desamma vid samtliga intervjutillfällen, vilket visar på en relativt hög kongruens, men då vi använde oss av en kvalitativ metod blev följdfrågorna olika beroende på vad informanten berättade. Dock kan det vara så att någon av våra följdfrågor, omedvetet, fick informanten in på ett spår vi ville ha ut mer av. Precisionen i undersökningen anser vi är tillförlitliga då vi använde oss av en diktafon som registrerade allt som sades. Dock registrerades inte informantens ansiktsuttryck och rörelser som ibland förstärkte deras ord. Vi upplever att objektiviteten i vår undersökning är stor, då vi hela tiden under processen att få fram ett resultat, varit överens om hur vi uppfattade de slutgiltiga svar vi fick ut i resultatet.

Validiteten i undersökningen ser vi däremot som hög, då vi hela tiden i vår undersökning har utgått från vårt syfte och våra frågeställningar. Frågorna anser vi, utifrån syftet, vara relevanta. Resultatet bygger på de svar vi fick från informanterna, sett utifrån våra frågeställningar.

6.3 Vidare forskning

Ett förslag på vidare forskning inom detta ämne kan vara att se till efterlevande föräldrarnas syn på förskolan, gällande det stöd barnet får efter förlusten av en förälder.

Vidare skulle det vara intressant att gå in djupare på huruvida förskolor har kännedom om att det finns hjälp att ta in till ett barn i sorg, vad hjälpen är samt hur de skall gå tillväga. Då vi tror att de förskolor som har erfarenhet av barn i sorg efter förlusten av en förälder kan vara snabbare på att ta in hjälp till ett barn som är i behov av detta, då pedagogerna varit med om

detta tidigare och därmed har en större kännedom om vart hjälpen finns samt när den bör tas in.

Efter vad vi såg i vårt resultat, rörande handlingsplaner, skulle det vara intressant att se till i hur stor utsträckning förskolor har tillgång till handlingsplaner för situationer som när ett barn mister en förälder. Vår undersökning visade på att alla förskolor inte har en handlingsplan att gå efter vid krissituationer, något som forskningen visar på att det är viktigt att ha tillgång till. Vad beror detta på? En förlängning av detta skulle alltså kunna vara att koncentrera sig på huruvida handlingsplaner i förskolan existerar och används.

Litteraturförteckning

Allen Heath, M. & Vaughan Cole, B. (2012). Strengthening classroom emotional support for children following a family member's death. *School Psychology International* June 2012 vol. 33 no. 3 243-262.

Andersson, N. (1995). *Att möta små barns sorg. En bok för förskolan*. Stockholm: Rädda barnen.

Aspiranti, K.B, Pelchar, T.K, McCleary, D.F, Bain, S.K. & Foster, L.N. (2011). Development and rehabillitee of the comprehensive crisis plan checklist. *Psychology in the Schools*, Vol. 48(2).

Ayyash Abdo, H. (2001). Play therapy for bereaved children: Adapting strategies to community, school, and home setting. I Boyd Webb, N. (Red). *School psychology International* 32:132.

Backman, J. (2008). *Rapporter och uppsatser (2:a uppl.)*. Lund: Studentlitteratur.

Bell, J. (2000). *Introduktion till forskningsmetodik (3:e uppl.)*. (B. Nilsson, övers.). Lund: Studentlitteratur.

Bjørndal, C. R. P. (2005) *Det värderande ögat: Observation, utvärdering och utveckling i undervisning och handledning*. (B, Nilsson, övers.). Stockholm: Liber

Boyd Webb, N. (2011). Play therapy for bereaved children: Adapting strategies to community, school, and home setting. *School psychology International* 32:132.

Bøge, P. & Dige, J. (2006). *Möta barn i sorg. Handlingsplan för skola och förskola*. (B. Nilsson, övers.). Stockholm: Sveriges Utbildningsradio AB.

Chesterson, K. (2011). *När en förälder plötsligt dör – att hjälpa barn genom trauma och sorg*. Vaxholm: Insidan.

Cleve, E. (2002). *En stor och en liten är borta. Kristerapi med en tvåårig pojke*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Denscombe, M. (2004). *Forskningsetiska principer inom humanistisksamhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.

Denscombe, M. (2009). *Forskningshandboken – för småskaliga forskningsprojekt inom samhällskunskaperna*. Lund: Studentlitteratur AB.

Dyregrov, A. (2007). *Sorg hos barn. En handledning för vuxna (2:a uppl.)*. (B, Nilsson, övers.). Lund: Studentlitteratur.

Dyregrov, A. & Raundalen, M. (1995). *Sorg och omsorg*. Lund: Studentlitteratur.

Ekelund, G & Dahlöf, A.M. (2009). *Skarpa lägen*. Stockholm: Sveriges Utbildningsradio.

- Erikson, E.H.** (1969). *Barnet och samhället*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Foster, S.** (1990). *Barn, död och sorg. Om barn i sörjande familjer*. Stockholm: Norstedts Förlag AB
- Gustafsson, H. L.** (2008). Våga vara medmänniska. I Myndigheten för skolutveckling (Red.), *När det värsta händer: om krishantering i förskola och skola* (ss. 19-27). Stockholm: Liber.
- Jewett Jarratt, C.** (1996). *Barn som sörjer. Att hjälpa barn att klara av separationer och förluster*. (L, Brohed, övers.) Göteborg: Slussens Bokförlag.
- Johansson, B. & Svedner, P-O.** (2010). *Examensarbetet i Lärarutbildningen* (5:e uppl.). Uppsala: Kunskapsföretaget AB.
- Knutsdotter Olofsson, B.** (1993). *Lek för livet. En litteraturgenomgång av forskning om förskolebarns lek*. Stockholm: HLS Förlag
- Mathiasson, L.** (2008). Det som inte får hända. I (Myndigheten för skolutveckling, Red.), *När det värsta händer: om krishantering i förskola och skola* (ss. 13-14). Stockholm: Liber.
- Nordblom, K. & Krerup, I.** (2006). *När det krisar i förskolan*. Malmö: Gleerups Förlag.
- Tamm, M.** (1986). *Barnet och döden*. Göteborg: Esselte studium Akademiförlaget.
- Trost, J.** (2005). *Kvalitativa intervjuer* (3:e uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- Utbildningsdepartementet.** (2010). *Läroplanen för förskolan, Lpfö98*. (Ny rev. utgåva). Stockholm: Skolverket.
- Vetenskapsrådet.** (2004). *Forskningsetiska principer inom humanistisksamhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Westman, G.** (2004). *Lekarbetspedagogik – Vad är det?* Hämtad 19 september 2012 från <http://www.lekarbetspedagogik.se/index.php?PHPSESSID=c54063c41098b1b0c2fc21544eb3432b>
- Öhman, M.** (2011). *Det viktigaste är att få leka*. Stockholm: Liber.

BILAGA 1 - Missivbrev

Till pedagoger på XX förskola
XX den 21/8-2012

Hej!

Vi är två lärarstudenter som nu i höst skriver vårt examensarbete innan vi vid årsskiftet 2012/2013 blir färdigutbildade förskollärare genom Högskolan i Gävle. Vi kommer att skriva om barn i sorg och syftet med detta arbete är att undersöka hur förskolan möter och stödjer barn som förlorat en förälder.

Vi uppskattar att Ni ställer upp med att svara på våra frågor. Vi räknar med att samtalet kommer att ta cirka 45 minuter och vi sitter gärna någonstans där Ni finns tillgängliga för verksamheten. Vårt samtal kommer att bandas genom ljudupptagning, detta för att vi anser att det är det bästa sättet för oss att få ut så mycket som möjligt av samtalet i efterhand. Ni får när som helst avbryta deltagandet.

All information från er kommer att hanteras under sekretess och inga namn eller verksamheter kommer att nämnas i det slutgiltiga arbetet. Allt konfidentiellt underlag kommer att raderas när arbetet är färdigställt och vad som kommer att synas i arbetet är det resultat vi sammanställt utifrån era svar.

Slutligen vill vi passa på att, på förhand, tacka Er för visat förtroende. Det betyder mycket för oss och vårt arbete att ni hjälpt oss i och med att ni besvarat våra frågor.

Med vänlig hälsning
Helene Ling och Angelica Karlsen

Kontaktuppgifter

Helene Ling
073-XX
XX@student.hig.se

Angelika Karlsen
070-XX
XX@student.hig.se

Handledare:
XX XX
076-XX
XX@hig.se

BILAGA 2 – Intervjufrågor till pedagoger

Frågor till förskolor/pedagoger som HAR varit med om detta

- Har ni mött barn som har förlorat en förälder? Utveckla gärna ditt svar!
- Finns det någon handlingsplan för hur man hanterar situationer som sådana på er förskola? Utveckla gärna ditt svar!
- Hur hjälpte ni barnet och familjen i det tidiga skedet efter förlusten? Utveckla gärna ditt svar!
- Hur bemötte ni de andra barnen på förskolan? Utveckla gärna ditt svar!
- Finns det ett samarbete med kurator, präst eller dylikt? Utveckla gärna ditt svar!
- Hur hjälpte ni barnet att gå vidare och bearbeta sin sorg? Utveckla gärna ditt svar!

BILAGA 3 – Intervjufrågor till pedagoger

Frågor till förskolor/pedagoger som INTE har varit med om detta

- Har ni mött barn som har förlorat en förälder? Utveckla gärna ditt svar!
- Finns det någon handlingsplan för hur man hanterar situationer som sådana på er förskola? Utveckla gärna ditt svar!
- Hur tror ni att ni skulle hjälpa barnet och familjen i det tidiga skedet efter förlusten? Utveckla gärna ditt svar!
- Hur skulle ni bemöta de andra barnen på förskolan? Utveckla gärna ditt svar!
- Vet ni vart ifrån ni kan få stöd att hjälpa barnet? Utveckla gärna ditt svar!
- Finns det ett samarbete med kurator, präst eller dylikt? Utveckla gärna ditt svar!
- Hur tror ni att ni skulle hjälpa barnet att gå vidare och bearbeta sin sorg? Utveckla gärna ditt svar!

BILAGA 4 – Utdrag ur handlingsplan

När ett barn mister en nära anhörig³

Kontakt med familjen

I samband med att förskolan underrättats eller fått kännedom om dödsfallet tar förskolechef/rektor kontakt med familjen och frågar om barnets kamrater kan meddelas. Familjen avgör själv vilka som ska informeras och på vilket sätt detta ska gå till.

Kondoleansbukett

Förskolechef/rektor skickar en kondoleansbukett till familjen med följande ord: ”Vi tänker på er i er sorg.”

Krisgrupp

Förskolechef/rektor sammankallar förskolans krisgrupp och beslutar om vidare åtgärder. Förskolechef/rektor är alltid huvudansvarig vid en kris men kan fördela olika arbetsuppgifter. Krisgruppen går noggrant igenom vad som skett och kommer överens om vad man ska informera personalen om och hur man ska berätta om det inträffade för barnen.

Information till förskolans personal

Om familjen så önskar informeras barn och personal på följande sätt:
Förskolechef/rektor sammankallar personal och informerar om vad som hänt.

Information till barnen på förskolan

Avdelningspersonalen eller förskolechef/rektor samlar barnen och berättar om dödsfallet. Det är bäst om man kan tala så öppet som möjligt om dödsfallet. När det gäller samtal med små barn om döden kan det vara bra att ta hjälp av någon saga eller berättelse.

När barnet börjar förskolan igen

Ett barn som mister en nära anhörig mår oftast bäst av att börja förskolan igen så fort det är möjligt, övergången underlättas genom att förskolan har en tidig kontakt med hemmet. Att förskolan tar initiativ till kontakt visar att man verkligen bryr sig om vad som hänt och vill hjälpa till på bästa möjliga sätt.

Ett barn som mist en nära anhörig är känsligare än vanligt och personalen behöver vara uppmärksam på barnets olika reaktioner. Även barnets kamrater kan vara känsliga och vilja prata om det inträffade på olika sätt. Det är viktigt att personalen på olika sätt underlättar för barnet och dess kamrater, t.ex. genom att läsa sagor, låta barnen rita och kanske prata i enskilt med någon personal.

³ Nordblom och Krerup (2006).

